

Abdülcelîl İsâ ve “Teyşîru’l-Kur’âni’l-Kerîm Li’l-Kırâ’e Ve’l-Fehmi’l-Müstakîm” İsimli Tefsiri

Abd Al-Jalîl Īsâ and His Tafsir Titled Taysîr Al-Qur’ân Al-Karîm Lîl-Qırâ’ah Wal-Fahm Al-Mustaqîm

Serkan ÜNAL

Dr. Öğretim Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Assist. Prof., Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir

e-posta: sunal@fsm.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-3877-4971>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Şubat / 7 February 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Mayıs / 14 May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / 25 June 2025

Atıf / Citation: Ünal, Serkan. “Abdülcelîl İsâ ve “Teyşîru’l-Kur’âni’l-Kerîm Li’l-Kırâ’e Ve’l-Fehmi’l-Müstakîm” İsimli Tefsiri”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (Haziran 2025), 58-77. <https://doi.org/10.34085/buifd.1635022>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. **Plagiarism:** This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected. web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buifd>

Abdülcelîl İśâ ve “Teyşîru’l-Kur’âni’l-Kerîm Li’l-Kırâ’e Ve’l-Fehmi’l-Müstakîm” İsimli Tefsiri

Öz

Geçtiğimiz asırda Mısır’da yaşamış ilim adamlarından biri olan Abdülcelîl İśâ, döneminde adından söz ettirmiş, ilim dünyasına önemli eserler ve izler bırakmış bir ilim adamıdır. İcra ettiği vazifelerin yanında kaleme aldığı eserler, yetiştirdiği ilim adamları onun ilmî birikim ve mirasının aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Yaşadığı dönem itibarıyla önceki âlimler ile sonrakiler arasında bir geçiş dönemi âlimi olarak köprü vazifesi görmüş, çeşitli konularda kaleme aldığı eserleri ve özellikle de tefsiriyle ismini ilim dünyasına yazdırmıştır. Mısır’da ilim ehli arasında belirli bir üne sahip olan Abdülcelîl İśâ’nın Türkiye’de çok tanındığını söylemek zordur. Zira gerek Abdülcelîl İśâ’nın hayatına dair gerekse eserleri ve bhusus tefsiri hakkında Türkçe bir çalışmaya rastlamamış bulunmaktayız. Bundan dolayı çalışmada, hem bir ilim adamı olarak Abdülcelîl İśâ’nın hem de eserlerinin, özellikle de tefsirinin tanıtılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu gayeye matuf olarak önce merhumun biyografisi, eserleri, bazı fikirleri ve sonraki döneme etkisi genel olarak ele alınmış, akabinde “Teyşîru’l-Kur’ân li’l-kırâ’e ve’l-fehmi’l-müstakîm” isimli tefsirine farklı yönlerden ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Abdülcelîl İśâ’nın kaleme almış olduğu bu tefsir çalışması; telif edilme sebebi, istifade edilen kaynaklar, müellifin tefsirdeki üslûbu ve fikrî yaklaşımı, kelâmî yönden değerlendirilmesi, fikhî yönden değerlendirilmesi gibi farklı açılardan ele alınmıştır. Teyşîru’l-Kur’ân li’l-kırâ’e ve’l-fehmi’l-müstakîm isimli tefsir çalışma Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri açısından örnek teşkil edecek niteliktedir. Eser aynı zamanda geçtiğimiz yüzyıl Mısır’ının da ilmî yapısını ve dokusunu barındırır mahiyettedir. Nitekim eserde genel olarak Ehl-i Sünnet çizgisi baskınken bazı meselelerde rasyonalist ve modernist eğilimlerin tezahürleri kendini göstermektedir. Müellifinin köklü tahsilde bulunması, gençlik yıllarından beri Mısır’da aktif bir hayat sürmesi, ilmî ve idârî alanlarda sorumluluklar üstlenmesi sebebiyle hem müellifin hem de kitabının Mısır’da belirli bir üne sahip olmasına olanak tanımıştır. Bu çalışmanın, müellifin biyografisini, tefsirini ve tefsirindeki yöntemini ele alması bakımından literatüre küçük bir katkı sunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Abdülcelîl İśâ, Teyşîru’l-Kur’ân, Mısır, Ezher.

Abstract

Abdul Jalil Isa is an Egyptian scholar who lived in the last century and a figure who made a name for himself in his time and left his mark and works in the world of science. In addition to the duties he performed, the works he wrote and the scholars he educates have an important place in the transmission of his scientific knowledge and legacy. Considering the period in which he lived, he acted as a bridge between the previous and later scholars as a transitional scholar, and he made his name known in the world of science with his works on various subjects, especially his tafsir. It is difficult to say that Abd al-Jalil Īsā, who had a certain reputation among the scholars in Egypt, was well known in Türkiye. I have not come across any Turkish studies on his life, his works and especially his tafsir. Therefore, this study aims to contribute to the introduction of both the life of Abd al-Jalil Īsā as a scholar and his works, especially his tafsir. For this purpose, firstly his biography, his works, and some of his ideas and influences were discussed in general, and then an attempt was made to shed light on his tafsir titled “Taysir Al-Qur’ân Al-Karīm Lil-Qirā’ah Wal-Fahm Al-Mustaqīm” from different aspects. In this context, this tafsir work written by Abdul Jalil Isa has been discussed in terms of the reason for its compilation, the sources used, the author's style and intellectual approach in tafsir, its theological evaluation, and its jurisprudential evaluation. The exegesis work titled “Taysir Al-Qur’ân Al-Karīm Lil-Qirā’ah Wal-Fahm Al-Mustaqīm” is an exemplary work in terms of the interpretation of the Qur’an by the Qur’an. The work also contains the scientific structure and texture of Egypt in the last century. Indeed, while the Ahl al-Sunnah line is generally dominant in the work, manifestations of rationalist and modernist tendencies are evident in some issues. The author's deep education, his active life in Egypt since his youth, and his responsibilities in scientific and administrative fields have enabled both the author and his book to gain a certain reputation in Egypt. This study is intended to make a small contribution to the literature in terms of the author's biography, his tafsir and his methodology in his tafsir.

Key Words: Tafsir, Abd al-Jalil Īsā, Taysir Al-Qur’ân, Egypt, Al-Azhar.

Giriş

Ebu'n-Nasr Abdülcelîl İsâ Harb, dünya tarihinde dönüm noktası sayılabilecek birçok önemli hadisenin vukû bulduğu bir dönemde yaşamıştır. Öyle ki bu dönemde dünya genelinde büyük savaşlar yaşanmış, özellikle Müslüman coğrafyasında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim müellif, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, akabinde yıkılışı, özellikle bu coğrafyada ulus devletlerin kurulması, daha sonra bu devletlerdeki rejim değişiklikleri gibi birçok olaya tanıklık etmiştir. Öte yandan bu süreç öncesinde endüstride gerçekleşen atılımlar ve özellikle pozitif bilimlere dair batıdaki gelişmeler, sanattan ticarete, siyasetten dine kadar geniş yelpazeli bir alanda etkisini göstermeye başlamış; bu geniş etki alanındaki değişikliklerden doğal olarak İslâm âlimleri ve onların düşünce dünyaları da etkilenmiştir. Abdülcelîl İsâ böylesine hareketli bir dönemde; XIX. yüzyılın sonuna yakın bir süreçte ömür sürmüştür.

Ülke topraklarının, demografik yapılarının ve devlet rejimlerinin değiştiği böyle bir zaman diliminde eğitim kurumlarının, öğretim yöntemlerinin, ilmî müfredat ve programlarının da değişmesi, toplumların içinde bulundukları vartalardan kurtulmak için farklı çözüm yollarına dair arayışların ve ıslah çabalarının kendisini göstermesi gayet doğal bir olgudur. Böyle çalkantılı bir dönemde Mısır, belki de el-Ezher'in tarih boyunca ilmî bir havza oluşturmamasından dolayı farklı düşünceden insanların, hatta zıt kutuptaki ayrı akımların seslerini en yüksek tonda çıkarabildikleri bir alan olmuştur. Böylesine hareketli bir zamanda İslâm dünyasının halen varlığını sürdüren en eski dinî eğitim kurumlarından kabul edilen¹ ve 970 miladi yılında kurulan² el-Ezher, geçtiğimiz yüzyılda çeşitli kanuni düzenlemeler neticesinde "câmi" olmaktan "câmi'a" (üniversite) olmaya evrilmiş, çeşitli ihtisas alanlarındaki fakülte ve alt birimleriyle modern eğitim kurumu olma özelliğini kazanmıştır.³

Abdülcelîl İsâ da el-Ezher'de Külliyyetü'l-Luğatî'l-'Arabîyye (Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi) ve Külliyyetü Usûliddîn (Usûluddîn Fakültesi)'nde dekanlık yapmış, aynı zamanda çeşitli eserler de telif ederek çetrefilli bir dönem geçiren Mısır'da hem idârî hem ilmî rol üstlenerek bu alanlarda gayret sarf etmiştir.

1. Abdülcelîl İsâ Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Abdülcelîl İsâ, milâdî 1888, hicrî 1306 yılında Mısır'ın Kefrû's-Şeyh eyaletine⁴ bağlı olan Remle köyünde dünyaya gelmiştir.⁵ Temel İslâmî ilimleri Tanta'da, el-Ezher'e kardeş mesabesindeki⁶ el-Câmi'u'l-Ahmedî'de tahsil etmiş,⁷ İslâmî ilimler tahsilini daha da ilerletmek için el-Ezher'e iltihâk eden

¹ Mustafa İsmet Uzun, "Ezher", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ocak 2025.

² el-Ezher'in inşasına Fâtımî komutanı Cevher el-Fâtımî tarafından Hicrî 22 Cumâde'l-Ülâ 359, Milâdî 2 Nisan 970 yılında başlanmış, iki yıl sonra hicrî 361 Ramazan'ında, Milâdî 972 yılında sona ermiştir. Fâtımîlerin el-Ezher Câmi'i'nde kıldıkları ilk Cuma namazı hicrî 6 Ramazan 361 yılına rastlamaktadır. bk. Abdurrahman Zekî, *el-Ezher ve mâ havlehû mine'l-âsâr*, (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li't-Te'lîfi ve'n-Neşr, 1970), 23.

³ bk. *Ma'lemetü'l-Menâhici'l-Ezheriyye*, (Malezya-Kahire: Sakîfetü's-Safâ el-İlmiyye-Meşyehatü'l-Ezheri's-Şerîf, 2023) 1/34.

⁴ Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, *Tetimmatü'l-a'lâm li'z-Ziriklî*, (Beyrut: Dâu İbn Hazm, 1422/2002), 268.

⁵ Üsâme el-Ezherî, *Cemheretü a'lâmi'l-Ezheri's-şerîf fı'l-karni'r-râbi'a 'aşer ve'l-hâmise 'aşer el-hicriyyeyn*, (İskenderiye: Mektebetü'l-İskenderiyye, 1440/2019), 7/66.

⁶ Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

⁷ Ramazân Yûsuf, *Tetimmatü'l-a'lâm*, 268; Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

Abdülcelîl İsâ buradaki eğitimini 1914 yılında tamamlayarak “Âlimiyyetü'l-Ezher”⁸ (el-Ezher âlimlik) diplomasını elde etmiştir.⁹ Eğitim hayatı boyunca birçok ilim adamı ile yolları kesişen Abdülcelîl İsâ'nın en meşhur hocaları arasında Şeyh Muhammed Mustafa el-Merâğî (ö.1364/1945) zikredilmektedir.¹⁰ Hayatına dair kaleme alınan bazı biyografi çalışmalarında “el-Mâlikî” nisbesi ile anılmasından hareketle Mâlikî mezhebine mensup olduğu söylenebilir.¹¹

Tahsil dönemi Ezher Üniversitesi'nin yüksek öğrenimi bitiren öğrencilerine verdiği en yüksek ilmî icâzet olan ‘âlimiyye diplomasını almasıyla birlikte sona eren Abdülcelîl İsâ'nın artık tedrisât dönemi başlamış; buna bağlı olarak çeşitli bölge ve kurumlarda önemli görevler icra etme zamanı gelmiştir. İlk olarak İsâ, mezun olduğu 1914 yılında Tanta'da bulunan Ma'hedü'l-Ezher'e “müderres” olarak tayin edilmiştir.¹² Burada uzun süre müderreslik görevini icra etmiş ve bu zaman zarfında Mısır'daki İngiliz varlığına karşı 1919 yılında gerçekleştirilen devrim olaylarına¹³ tanıklık etmiştir. Söz konusu devrim içerisinde rol alan Ezherli büyük âlimlerin yanında saf tutmuştur.¹⁴ Takvimler Şubat 1937'yi gösterdiğinde kral emri ile Dusûk'taki Ma'hedü'l-Ezher'e “şeyh” (müdür) olarak atanmıştır.¹⁵ Bu göreve getirilmesinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra 1938 yılında Şeyh el-Merâğî döneminde inşa edilen Ma'hedü Şibîni'l-Kûm'a “şeyh” olarak tayin edilmiştir.¹⁶ Kaynaklar onun söz konusu okulun ilk şeyhi olduğunu ve bunda onun el-Merâğî'nin güvendiği şahıslardan olmasının etkili olduğu zikredilmektedir.¹⁷ Abdülcelîl İsâ, bu okulun kalkınmasını ve kimliğinin korunmasını öncelikli hedefleri arasına koymuş, bunun için de elinden gelen gayreti göstermiştir. Öğrencilerin el-Ezher'in onuruna ve saygınlığına yaraşır bir şekilde dolaşmalarına titizlik göstermiş, bunun bir göstergesi olarak da öğrencilerin el-Ezher kıyafetini kâmilten giymedikçe onların okula girmelerine izin vermemiştir. O bu titizliğini sadece dış görünüşle ilgili olarak değil; bunun yanında ahlâkın düzgünlüğü, akılların inşasında da göstermiştir.¹⁸

Buradaki görevinden sonra yine kral emri ile 1946'nın Mart ayında el-Ezher'in önemli fakültelerinden biri olan Usûluddîn Fakültesi'ne (Külliyetü Usûlî'd-dîn) dekan olarak atanmıştır. Bir yıl sonra 1947'de yine resmî bir karar ile Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi'nin (Külliyetü'l-Luğatî'l-

⁸ Âlimiyye diploması el-Ezher'i bitiren öğrencinin girdiği sınavı kazanması sonucunda resmi olarak Ezher hocası sayılması ve “şeyh” unvanını almasını ifade eder. bk. Mevki'u Semâhatî's-Şeyh Yûsuf el-Karadâvî, “امتحان شهادة عالية”, Erişim 30 Ocak 2025. Günümüzde doktora unvanını da karşıladığı ifade edilmiştir. bk. Wikipedia, “شهادة عالية”, Erişim 30 Ocak 2025. Ezher Üniversitesi'nin yüksek öğrenimi bitiren öğrencilerine verdiği en yüksek ilmî icâzet veya diploma olarak da tanımlanmıştır. bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, “Âlimiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Nisan 2025.

⁹ Ramazân Yûsuf, *Tetimmatü'l-a'lâm*, 268; Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

¹⁰ Halîl Mahmûd el-Yemânî, vd., *Teyâsîru'l-Kur'ânî'l-kerîm li'l-kirâ'e ve'l-fehmî'l-mustakîm li Abdülcelîl İsâ taba'âtuh-masâdiruh-melâmihih-tasnîfuh-ed-dirâsât havleh*, (b.y.: Mersadu't-Tefsîr li'd-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye, 1445/2024), 3.

¹¹ Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

¹² Ramazân Yûsuf, *Tetimmatü'l-a'lâm*, 268; Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

¹³ 1919 Mısır Devrimi olarak bilinen olaylar zincirinin fitilini, İngilizler'in Sa'd Zağlûl ve arkadaşlarını yakalamaları ateşlemiştir. (Bk.: Âsım Mahrûs Abdulmuttalib, *Devru't-talebe fî Sevrati 1919* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Amme li'l-Kitâb, 1990), 22. Devrim sayesinde Mısır, Britanya'dan bağımsızlığını kazanmıştır. bk.: Wikipedia, “1919 Mısır Devrimi” (Erişim 30 Ocak 2025).

¹⁴ Ramazân Yûsuf, *Tetimmatü'l-a'lâm*, 268.

¹⁵ Ramazân Yûsuf, *Tetimmatü'l-a'lâm*, 268; Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

¹⁶ Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

¹⁷ Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

¹⁸ Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

‘Arabiyye) dekanlığına getirilmiştir.¹⁹ Bu iki fakültede yapmış olduğu dekanlık görevlerinden dolayı “Zu’l-‘İmâdeteyn” (İki dekanlık sahibi) olarak lakaplandırılmıştır.²⁰

Abdülcelîl İsâ, idârî görevlerinin yanında başka vazifeler de icrâ etmiştir. el-Ezher fetvâ kurulu üyeliği, yetmişli yılların başlarında Mecma’u’l-Buhûsî’l-İslâmiyye (İslâmî Araştırmalar Kurumu) üyeliği, el-Meclisu’l-A’lâ li’s-Sekâfe (Yüksek Kültür Meclisi) bu görevlerden bazılarıdır.²¹

Kaynaklardan Abdülcelîl İsâ’nın sadece bir ilim adamı değil; aynı zamanda bir aksiyon adamı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1919 yılında İngiliz sömürgesine karşı gerçekleştirilen devrime diğer âlimlerle birlikte iştirak ettiği gibi; Libyalı meşhur mücahid Ömer Muhtar’ın (ö.1350/1931) İtalyanlar tarafından idam edilmesinin ardından İtalyan sömürgesinin gerçekleştirdiği vahşice uygulamalara karşı düzenlenen gösterilere de katılmıştır. Bundan dolayı Kral Fuâd’ın (ö.1355/1936), Başbakan İsmâ’îl Sıdkı Paşa’ya (ö.1369/1955) yönelttiği emir üzere görevlerinden alıkonulan el-Ezherlilerden müteşekkil listenin başında yer almıştır.²² Ancak 1935 yılında mahkeme kararıyla el-Ezher’deki görevine tekrar geri getirilmiştir. 1951 yılında Kral Fârûk (ö.1384/1965) onu resmî karar ile maaş için gerekli yasal yaş öncesindeki maaşa geri döndürmüştür. Ancak doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen bir yapıya sahip olan Abdülcelîl İsâ, kendi görüşlerine bağlı kalmaya ve hakkını savunmaya devam etti. 1955 yılı geldiğinde Mısır danıştay kararlarıyla kendisine tazminat da ödenerek Usûluddîn Fakültesi dekanlığına tekrar getirildi.²³ Muhtelif görevlerini başarıyla ifâ etmesinden ötürü taltif edilerek 1979 yılında birinci dereceden Liyâkat Nişanı’na (Visâmu’l-İstihkâk) layık görüldü.²⁴ Yine kendisine toplum bilimlerine yaptığı katkıdan dolayı takdir ödülü verildi.²⁵ Birçok öğrencinin yetişmesine vesile olan Abdülcelîl İsâ’nın talebelerinin en meşhurları arasında Mısırlı âlim Seyyid Mütevellî eş-Şa’râvî (ö.1419/1998) de anılmaktadır.²⁶ Ömrünün sonlarında doğru felç geçiren Abdülcelîl İsâ,²⁷ takvimler 2 Temmuz 1981’i gösterdiğinde, hicrî 1401 Ramazan’ın başlangıcında vefat etmiştir.²⁸

1.2. Eserleri

1.2.1. Teysirü’l-Kur’âni’l-Kerîm li’l-Kırâ’e ve’l-Fehmi’l-Müstakîm

Müellifin en önemli çalışmalarından olan eser, çalışmamızın ana konusunu teşkil ettiğinden bir sonraki başlık altında detaylı olarak incelenecektir.

1.2.2. el-Mushafu’l-Müeyesser

Abdülcelîl İsâ’nın, Kur’ân-ı Kerîm’in okunuşu ve anlaşılmasını kolaylaştırmayı hedeflediği bir çalışmadır. Resm-i Osmânî ile yazılmış Kur’ân-ı Kerîm’in okunuşu bazı kimselere zor gelebileceğinden Mushaf sayfasının yanında bazı kelimelerin manasını ve o kelime ile âyette kastedilen muradı açıkladığı, yer yer ilgili başka âyetleri bulundukları sûre adı ve numarasını zikrederek işaret ettiği tefsir kısmı bulunmaktadır. Yine her Mushaf sayfasının altında Kur’ân kelimelerinin bazılarının günümüz

¹⁹ Ramazân Yûsuf, *Tetimmütü’l-a’lâm*, 268; Ezherî, *Cemhere*, 7/66; Yemânî, vd., *Teyâr*, 3.

²⁰ Yemânî, vd., *Teyâr*, 3.

²¹ Ramazân Yûsuf, *Tetimmütü’l-a’lâm*, 268; Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

²² Ramazân Yûsuf, *Tetimmütü’l-a’lâm*, 268; Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

²³ Ezherî, *Cemhere*, 7/66.

²⁴ Yemânî, vd., *Teyâr*, 5.

²⁵ Ezherî, *Cemhere*, 7/67.

²⁶ Yemânî, vd., *Teyâr*, 3.

²⁷ Yemânî, vd., *Teyâr*, 4.

²⁸ Ezherî, *Cemhere*, 7/67.

imlâsı ile yazılımlarının bulunduğu bir kısım daha yer almaktadır. Müellifin bu yöntemini bu eserinden dört yıl önce kaleme aldığı Teyssîru'l-Kur'ân isimli çalışmasında da görmekteyiz. Müellif çalışmasındaki kaynakları mukaddimede zikretmemiş, kitap içerisinde bazılarının adına yer vermiştir. Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) Mefâtihi'l-Ğayb'ı, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'i, Ebussu'ûd Efendi'nin (ö. 982/1574) İrşâdu'l-'Akli's-Selîm'i ve Muhammed Reşid Rızâ'nın (ö.1354/1935) Tefs'iru'l-Menâr'ı bu eserlerden bazılarını teşkil etmektedir.²⁹ Eserin Mushaf-ı Şerîf ile birlikte bir cilt halinde birçok baskısı yapılmıştır.³⁰

1.2.3. Safvetü Sahîhi'l-Buhârî

Safvetü Sahîhi'l-Buhârî, Abdülcelîl İsmâ'nın, hadisçiler nezdinde hadis koleksiyonlarının en muteberi sayılan Sahîh-i Buhârî'den derlediği hadisler ve bunlar için kaleme aldığı açıklamalardan müteşekkildir. Yedi yüz hadisi ihtiva eden eser üç cilt halinde dört cüz olarak basılmıştır. Müellif, hadisleri serdetmeden önce altı sayfa kadar bazı temel bilgilerin yer aldığı bir giriş yazısı kaleme almıştır.³¹ Bu bölümde, hadis ilminin tedvîninin başlangıcı, hadislerin toplanması gibi konulara dair kısa bilgilere yer vermiş, İmâm-ı Buhârî'nin (ö. 256/870) kısa biyografisini aktarmıştır. Yine Sahîh-i Buhârî'nin şerhlerine, şârihlerine ve muhtasarları hakkında bazı kısa bilgiler paylaştıktan sonra bu bölümü hadis ilminin tanımıyla sonlandırmıştır.³² Ayrıca giriş bölümünde Buhârî muhtasarlarına dair açtığı başlık altında eseri hazırlama hususundaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“İnsanların meşguliyetlerinin çok olduğu bir zamanda, Sahîh-i Buhârî'nin kitaplarının tamamını ve bâblarından çoğunu gösterecek ve sünneti tanımaya yardımcı olacak hadislerin seçilmesi hususunda sünnet-i nebeviyye-i şerîfe talebelerinden çoğunun rağbeti olunca Allah Teâlâ'ya istihârede bulundum ve Allah Teâlâ'nın tevîfîki ile yedi yüz hadîs-i şerîfi içine alacak ve istenilen hedefi gerçekleştirecek şekilde işte bu vecih üzere bunları cem' ettim. Bakan kişi bu eserde Sahîh-i Buhârî'nin sahîh bir sûretini görür. Bu çalışmayı “Safvetu Sahîhi'l-Buhârî” (Sahîh-i Buhârî'nin Özü) olarak isimlendirdim. Allah Teâlâ'dan bunların aslını (Sahîh-i Buhârî'yi) faydalı kıldığı gibi bunu da faydalı kılmasını dilerim! O işiten ve dualara icabet edendir!”³³

Müellif, hadislerin şerhinde kelimeleri gramer yönünden açıkladığı gibi bazen de ibareye usûl açısından da izahlar getirmiştir. Ayrıca bazı kelimelerin doğru bir şekilde okunması için harflerin nasıl harekeleneyeceğine dair açıklamalara da yer vermiştir. Çalışmanın, hadisler açıklanırken fazla detaya girilmeden ibarenin doğru okunması, genel mananın doğru bir şekilde ortaya konulmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.4. İctihâdü'r-Resûl (s.a.v.)

Abdülcelîl İsmâ'nın meşhur eserlerinden biri olup ilk baskısı 1950 yılında yapılmıştır. Müellif, iki bölümden ve bunların alt başlıklarından müteşekkil olan eserin birinci bölümünde peygamberlerin

²⁹ Yemânî, vd., *el-Mushafu'l-müeyyesser li 'Abdülcelîl İsmâ taba'âtuhu, masâdiruhu, melâmihihi, tasnîfuh*, (b.y.: Mersadu't-Tefsîr li'd-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye, ts.), 8.

³⁰ Yemânî, vd., *el-Mushafu'l-müeyyesser li 'Abdülcelîl İsmâ*, 8.

³¹ Abdülcelîl İsmâ, *Safvetu Sahîhi'l-Buhârî*, (Kahire: Cemâ'atü'l-Ezheri's-Şerîf li'n-Neşri ve't-Te'lîf, 1372/1953), 1/2.

³² İsmâ, *Safvetu Sahîhi'l-Buhârî*, 1/7.

³³ İsmâ, *Safvetu Sahîhi'l-Buhârî*, 1/6.

ictihâdları,³⁴ ictihâdın peygamberlerdeki insanî göstergelerden biri olduğu,³⁵ peygamberlerin ictihâd etmesinin mümkün olduğunu beyan etmiş³⁶ ve bazı âlimlerin bu konudaki görüşlerine yer vermiştir.³⁷ Konuyu temellendirdiği bu bölümün ardından ikinci bölümde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) ictihâd konusuna değinmiştir.³⁸ Hz. Peygamber'in ictihâdlarının farklı şekillerde gerçekleştiğine işaret etmiş;³⁹ bir şeyi temennî etmesi,⁴⁰ bir şeyi yapmamış olması fakat onu yapmaya niyet etmesi,⁴¹ bir şeyi talep etmesi,⁴² bir şeye izin vermesi,⁴³ dua etmesi,⁴⁴ bir şeyin terk edilmesini yapılmasına tercih etmesi,⁴⁵ genel olarak bir şeyi yasaklaması,⁴⁶ bazı münafıklar hakkında istiğfârda bulunması⁴⁷ gibi hususları, Hz. Peygamber'in ictihâdlarına örnek olarak zikretmiştir.

Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) asrında ve onun yokluğunda sahabenin yaptığı ictihâdlara karşı tavrına⁴⁸ örnekler zikretmiştir. Kitabın hâtime kısmında müellif Hz. Peygamber'in (s.a.v) ictihâdının insan tabiatına göre çeşitli formlarda olduğunu, bazen söz, bazen fiil, bazen ikrar, bazen de sükût şeklinde gerçekleştiğini ifade ettikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v) ictihâd ettiği meselelerde daima isabetli olması ve daima bunda Allah Teâlâ'nın rızasına (muradına) muvafık olma zorunluluğu bulunmadığını ileri sürmüştür. Onun görüşünün sadır olmasından sonra Allah Teâlâ veya bizzat kendisi ya da sahabe tarafından tashihinin, görüş ondan sadır olduktan sonra hemen gerçekleşmediğini, kimi zaman üzerinden günler geçtikten sonra bu tashihin gerçekleşmesinin mümkün olduğunu söylemiştir. Bu durumun, Hz. Peygamber'in (s.a.v), Allah Teâlâ'nın ona özgü kıldığı bazı hususların dışında hata yapması mümkün olan sıradan beşer gibi bir beşer olduğu konusunda hiçbir tereddüt bırakmadığını ileri sürmektedir.⁴⁹ Abdülcelîl Îsâ, son olarak çalışmasının neticesini şu üç maddede özetleyerek sonlandırır: İctihâd Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında mümkündür ve bu da ondan sadır olmuştur. İctihâdın konusu mütenevvidir; dinî, dünyevî, görünen (müşâhed) veya görünmeyen (mugayyeb) olabilir. İctihâddan kaynaklanan görüşü daima doğru olmak zorunda değildir.⁵⁰

1.2.5. Mâ Lâ Yecûzu Fihî'l-Hilâfu Beyne'l-Müslimîn

Abdülcelîl Îsâ'nın Müslümanlar arasında vukû bulan görüş ayrılıklarına dair kaleme aldığı Mâ Lâ Yecûzu Fihî'l-Hilâfu Beyne'l-Müslimîn (Müslümanlar arasında hilâfın câiz olmadığı konular) isimli eser, hilâf kavramını çeşitli yönlerden incelemektedir. Eserin yazılma sebebini müellif dördüncü baskısı için yapmış olduğu mukaddimede zikretmiştir. Buna göre Abdülcelîl Îsâ, bir grup ilim ehli ile birlikte otururken içlerinden birisi bir cenazeye tanık olduğunu, cenaze esnasında kargaşa çıktığını ve bunun da orada bulunan âlimlerin bazılarının cenazeye iştirak eden cemaatin, cenazenin önünde; bazı

³⁴ Abdülcelîl Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, (Kahire: Mektebetü's-Şurûki'd-Düveliyye, 2. Basım, 1423/2003), 15.

³⁵ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 15.

³⁶ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 21.

³⁷ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 21.

³⁸ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 27.

³⁹ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 27.

⁴⁰ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 27.

⁴¹ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 41.

⁴² Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 44.

⁴³ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 50.

⁴⁴ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 56.

⁴⁵ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 58.

⁴⁶ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 62.

⁴⁷ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 63.

⁴⁸ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 78.

⁴⁹ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 89.

⁵⁰ Îsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, 89.

âlimlerin ise cemaatin, cenazenin arkasında olması gerektiğini; bazılarının ise cenazenin cemaatin ortasında olması gerektiğine dair görüş ayrılığına düşmelerinden kaynaklandığını söylemiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) teşyî' ettiği cenazelere birçok sahâbînin tanık olduğunu, dolayısıyla böylesine bir konuda ihtilaf olmasının makul olmadığını söylemiştir. Yine orada bulunanlardan bir başkası da bundan daha garip ihtilafların da olduğunu; ezanla ilgili bazı ihtilafların buna bir misal olduğunu dile getirmiştir. Abdülcelîl Îsâ, eserinde durumun aslında daha ciddi olduğunu anladığını ifade etmiştir. Orada bulunanlara da böyle konularda irticâlen konuşmanın doğru olmadığını, şerî'atin temel ilkelerine müracaat etmek gerektiğini söylemiş ve bu konuda araştırma yapmak için onlardan biraz mühlet istemiş, daha sonra da mütekaddim ve müteahhir ulemânın hadis, tefsir, fıkıh kitaplarını okuduğunu ve neticede dinle ilgili bir sorun bulunmadığı, sorunun himmetlerin zayıf düşmesi, âlim ve öğrencilerin ihtisâr ve îcâz yolunu tutan müteahhir ulemânın kitaplarıyla meşgul olmalarından kaynaklandığı kanaatine vardığını söylemiştir.⁵¹

Eserde makul olan ve mâkul olmayan hilâf,⁵² taassup göstermemek şartıyla hilâfın câiz olduğu meseleler,⁵³ hilâfın câiz olmadığı meseleler,⁵⁴ bir gruba göre ibadeti bozarken başka bir gruba göre bozmayan meseleler,⁵⁵ hilâf çeşitlerinin en tehlikelileri,⁵⁶ dikkat çeken bazı hilâf çeşitleri,⁵⁷ bu ve bunların sebepleri,⁵⁸ yine bu hilâfların bazı üzücü neticeleri,⁵⁹ Muhammed Abduh (ö.1323/1905),⁶⁰ İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111),⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449),⁶² İbn Kudâme (ö. 620/1223),⁶³ İbn Teymiyye (ö. 728/1328)⁶⁴ gibi âlimlerin görüşleri, selef ulemâsının hoşgörülü olmaları ve taassuptan kaçınmaları,⁶⁵ hilâfın cevâzı hakkında müellifin kendi görüşü⁶⁶ gibi konular yer almaktadır. Eserin birçok baskısı bulunmaktadır.

2. "Teyşîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm li'l-Kırâ'e ve'l-Fehmi'l-Müstakîm" İsimli Tefsiri

2.1. Eserin Yazılış Sebebi

Bir eserin kaleme alınış sebebine ve yazılma serüvenine dair en önemli açıklamalar kuşkusuz o eserin sahibine ait izahat ile elde edilebilir. Şeyh Abdülcelîl Îsâ da tefsirinin yazılış sebebini, eserin birinci baskısı için hazırladığı mukaddimede detaylı bir şekilde açıklamıştır. Müellife göre İslâm coğrafyası genişleyip farklı dil ve yazıya sahip topluluklar İslâm'a girdiğinde Kur'ân-ı Kerîm'i okumak bu kimselerden birçok kişi için zor haldeydi. Onun tilavetinden ancak çok az bir grup faydalanabilmekteydi. O kişiler de Kur'ân'ın bu konudaki yöntemini öğrenmek için vakit tahsis etmiş

⁵¹ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu fîhi'l-hilâfu beyne'l-muslimîn*, (b.y.: Ahbâru'l-Yevm, ts.) 4.

⁵² Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 9.

⁵³ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 15.

⁵⁴ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 21.

⁵⁵ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 27.

⁵⁶ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 35.

⁵⁷ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 41.

⁵⁸ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 53.

⁵⁹ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 69.

⁶⁰ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 77.

⁶¹ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 83.

⁶² Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 89.

⁶³ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 100.

⁶⁴ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 117.

⁶⁵ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 133.

⁶⁶ Îsâ, *Mâ lâ yecûzu*, 141.

ve kıraatini öğrenmek için azımsanmayacak derecede zaman harcayan kimselerdi. Bundan dolayı Müslümanlardan birçoğu Kur'an'ın günümüzde yaygınlık kazanmış imlâ yöntemine göre yazılmasını istemişler; buna mukabil olayların sonunu gören basiretli ve Kur'an-ı Kerim'in kudsiyeti konusunda hassas kişiler buna karşı çıkmışlardır. Abdülcelîl İsâ buna karşı çıkanların yaklaşımlarının doğru olduğunu söyler ve bunu şöyle temellendirir:

“Çünkü Kur'an, dinin umdesi/dayanağıdır. Yeni yazım tarzı ise Müslüman bölgelerin farklılığına göre, hatta bir bölgenin farklı yerlerine göre dahi farklılık göstermektedir. Şayet yeni bir yazım yöntemiyle yazılma kapısı açılsaydı önceki semâvî kitapların maruz kaldığı tahrîf ve tağyîre Kur'an-ı Kerim de maruz kalabilir, böylece onun kudsiyetine halel gelebilirdi. Bu da onun dinî ve ilmî kıymetini olumsuz etkileyebilirdi.”⁶⁷

Abdülcelîl İsâ bu girizgâhtan sonra bazı kimselerle bir mecliste bulunurken din ve dine hizmet yollarına dair aralarında bir konuşma geçtiğini ve sözün yukarıdaki meselelere geldiğini ifade eder. O mecliste Allah Teâlâ'nın, kendisine büyük nimetler bahşettiği bir kişi olarak nitelediği Ahmed Hâmid Sirâcuddîn'nin (ö.?) de bulunduğu ve onun kendisine, Allah'ın kitabının kıraatinden çok kimsenin faydalanmasının önündeki engelin aşılması yönünde bir çözüm yolunun bulunup bulunmadığına dair soru sorduğu ve kendisinin de şöyle cevap verdiğini ifade eder:

“Benim hatırıma iki maslahatı bir araya getiren bir çözüm yolu geldi. Birincisi Kur'an okuyucusunun işini kolaylaştırmak hususundaki maslahat, ikincisi ise uzun asırlar boyunca Müslümanların tevârüs ede geldikleri Resm-i Osmanî'yi muhafaza hususundaki maslahat.”⁶⁸

Onun bu açıklamaları mezkûr zâtın hoşuna gitmiş ve bu çalışmanın ortaya çıkarılması hususunda kendisinin de elinden gelen gayreti göstereceği sözüyle buna ısrarcı olmuştur. Bu işin gerçekleştirilmesi için karar verildiğinde başka kimselerin de iştirak ederek normal okuyucu için Kur'an'ın okunuşunun kolaylaştırılmasına ilaveten, anlaşılmasının da kolaylaştırılmasının yerinde olacağı düşüncesiyle Mushaf'ın yanına konacak, muhtasar bile olsa birçok tefsirden alınacak bir tefsirin eklenmesi yönünde rağbet gösterilmiştir. Abdülcelîl İsâ daha sonra şöyle devam eder:

“Bütün tefsirleri gözden geçirdik. Ancak aralarında maksadı gerçekleştirecek bir şey bulamadık. Zira onlardan bazıları Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Râzî tefsirleri gibi âlimlerin seçkin olanları için kaleme alınmıştır. Bazı tefsirler ise Keşşâf tefsiri gibi müellifinin, ibâreyi normal okuyucu seviyesinden yüksekte tutmaya çalıştığı ve konularının çoğunu Kur'an i'câzının ispatına yöneliktir. Bir kısmı ise Taberî (ö. 310/923) tefsiri gibi yorucu olacak derecede müellifinin uzun tuttuğu, bazılarının da Celâleyn tefsiri gibi yeterli olmayacak derecede muhtasar tefsirlerdir. Yine bir kısım tefsirler de Kurtubî (ö. 671/1273) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) tefsirleri gibi müelliflerinin nahiv,

⁶⁷ Abdülcelîl İsâ, *Teyşîru'l-Kur'ânî'l-kerîm li'l-kurâ'e ve'l-fehmi'l-mustakîm*, (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 2008), 1/â. (Eserde ilk bölümün sayfa numaralandırılması Arap harfleri ile yapıldığından burada da aynı uygulama muhafaza edilerek kaynak gösterilmiştir.)

⁶⁸ İsâ, *Teyşîru'l-Kur'ân*, 1/â.

sarf, fıkıh ve diğer alanlara dair konularla doldurduğu tefsirlerdir. Bazı tefsirler ise müelliflerinin garip hikayelerle, İsrâiliyâta dair batıl haberlerle doldurduğu tefsirlerdir. Öyle ki bunları kaynaklara, İslâm'ı izhâr etmelerinin arkasına gizlenen ve İslâm'ın yüce kitabına tuzak kuran Yahudiler sokmuşlardır. Yine bunlar Kur'ân'ın anlaşılması konusunda sahâbenin büyüklerine İslâm'ın çehresini kötü gösterecek batıl görüşleri nispet etmişlerdir. Bu tür çalışmalar İslâm düşmanları için verimli bir alan oluşturmaktadır. Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53) ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) bu Yahudilerdendir. Daha sonra ıstılaha dair ve mezhepsel ifadelerden elimizden geldiğince uzak durmak kaydıyla, garip kelimelerin manasını ve yapısını anlamak için gerekli olan hususları açıklayan muhtasar bir tefsir ortaya koyma görevinin bize verilmesi gerektiği görüşüne varıldı.⁶⁹

Abdülcelîl İsa'nın, eserinin mukaddimesinde zikrettiği bu açıklamalardan onun bu çalışmasını ortaya koymaktaki en temel sâikin, Kur'ân'ın kıraatinin ve anlaşılmasının kolay bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacak bir yöntemle büyük kitlelerin ondan istifade etmesini mümkün kılmak olduğu anlaşılmaktadır. Eserinin adını “Teyşîru'l-Kur'âni'l-Kerîm li'l-Kırâ'e ve'l-Fehmi'l-Müstakîm” yani “Okuma ve doğru anlamak için Kur'ân-ı Kerîm'in kolaylaştırılması” şeklinde isimlendirmesi de esasen tefsirin kaleme alınış sebebini aksettirmektedir.

Müellif bu muhtasar tefsirinin, Allah Teâlâ'nın kitabının bazı sırlarının açığa çıkması için yolun bazı işaretlerini aydınlatan küçük bir kandil mesabesinde bir hizmet sunması gayesiyle hazırladığını dile getirir. Böyle bir yöntem tercih etmesindeki sebebi ise Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâm, sosyoloji, yaratılış, tarih, tıp, ziraat, astronomi gibi birçok ilim dalına dair konuların değişmesini neden olarak gösterir.⁷⁰ Zira bütün bu alanlarda uzmanlaşan kişiler vardır. Şayet onların önlerine bu kandil konulduğu takdirde bu mucizevî Kur'ân ifadeleri arasında aslî manalar onlar için herhangi bir perde olmaksızın açığa çıkacaktır. Aynı şekilde bu vesileyle Kur'ân'ın sırlarını ve mucizelerinden birçok kimseye gizli kalan şeyleri açığa çıkaran kimselerin de bulunacağını söylemiştir.⁷¹ Bu münâsebetle Abdülcelîl İsa'nın bu düşüncesinin, İmâm Gazzâlî'nin, bilimsel tefsirde refere edilen, her ilmin asıllarının Kur'ân-ı Kerîm'de bulunduğu, bunları ancak erbâbının daha iyi bileceğine dair görüşleriyle⁷² paralellik arz ettiğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

2.2. Eserin Şekil, Dil ve Üslup Özellikleri

Müellif Abdülcelîl İsa, eserinin birinci ve ikinci baskısı için hazırladığı mukaddimelerde takip ettiği veya edilmesi düşünülen yöntem hakkında genel bilgiler vermiştir. Müellifin bu konuda çizdiği genel çerçeveyi şöyle aktarmak mümkündür: Çalışmada elden geldiğince terimsel ifadelerden, mezhepsel hilâflardan uzak durmaya gayret edilmiştir. Şayet bazı terimlerin açıklanması gerekirse bunlar ancak sayfa başında kelimelerin tefsirleri arasında zikredilmiştir. Bunlar da oldukça kısa ve açık ifadelerle izah edilmiştir. Meselâ müellif, Âl-i İmrân sûresinde geçen “muhkemât” (muhkem âyetler)

⁶⁹ İsa, *Teyşîru'l-Kur'ân*, 1/3.

⁷⁰ İsa, *Teyşîru'l-Kur'ân*, 1/3.

⁷¹ İsa, *Teyşîru'l-Kur'ân*, 1/3.

⁷² İmâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin konuya dair detaylı görüşleri için bk. *Cevâhiru'l-Kur'ân ve dürreruh*, (Kahire: Dâru'l-Harem li't-Turâs, 2004), 23; *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011), 2/323.

kelimesini, “Anlaşılması herkes için mümkün olan delâleti açık âyetlerdir.” şeklinde kısaca açıklamıştır. Aynı şekilde “müteşâbihât” kelimesini de kısa bir şekilde “birçok veçhi ihtimâl eden âyetler” olarak izah etmiştir.⁷³ Kelime manalarını zikrettikten sonra müellif ilgili âyetlerden elde edilen icmâlî manayı aktarmak için “el-Ma’nâ” (Mana şöyledir) diyerek paragraf açar. Bu kısımdaki açıklamalar nispeten daha uzundur. O bu ifadeyi kullandığında bunun, mutlak veya tartışmasız kesin mananın bu olduğu anlamına gelmeyeceğine işaret eder. Zira ona göre ulemâ zikredilen şeyi mutlak kabul etmeyi kendilerine yasak saymışlardır. Müellif süslü ifadeler kullanmaktan da kaçınmıştır. Bunu da harflerin barındırdığı ya da üslupların işaret ettiği benzer manaların korunması amacına yönelik olduğunu söylemiştir.⁷⁴

Abdülcelîl İsâ, mukaddimesinde bazı manaların tercihinde harflerin barındırdığı manaların gözetildiğine dair örnekler de zikretmiştir. Buna bir misal olarak *ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ* “Sonra onların zâhirlerini ve bâtınlarını yakması için ateşe girerler” mealindeki âyeti⁷⁵ tefsirinde onların ateşe girmelerini âyetteki *ي* harfinden, bâtınlarının yanmasını ise *يسجرون* kelimesinden çıkardığını söyler. Bu sadette buna benzer birkaç örnek daha zikreder.⁷⁶

Müellif ulemâ nezdinde en üstün tefsir kaynağının yine bizatihi Allah Teâlâ’nın kelâmı olduğundan bu hususta kelimenin manasını açıklamada ya da onun ile kastedilen mananın/muradın anlaşılmasında yardımcı olacak her şeye âyet ile atıfta bulunma konusunda gayrette kusur göstermemeye çalıştığını ifade eder.⁷⁷ Bazen de belirli bir konuda bir tasavvur ve kanaat oluşmasını isteyen kişi için buna imkan sağlanması adına bu atıfların çokça yapılması yoluna gidildiğini ifade eder.⁷⁸ Şayet okuyuculardan bu atıfların çok olduğunu düşünen olursa bu kişinin bunlarla meşgul olmayıp yoluna devam etmesini salık verir.⁷⁹

Abdülcelîl İsâ, eserinde her yerin hakkını Kur’ân’dan delillerle destekleyerek verme isteği ile eserinin muhtasar olması hasebiyle hacminin kısıtlılığı arasında kaldığına değinerek bu durumdan dolayı bu maksadı yerine getirmek için işaret etmek istediği âyetleri tamamen zikretmek yerine âyet ve sûre numarası ya da Mushaftaki sayfa numarasını zikretmekle yetinmiştir.⁸⁰

Müellif bir kelimeyi kimi zaman birçok manasından biriyle tefsir ederken kimi zaman da başka bir manası ile tefsir ettiğini ifade eder. Bunu da selef âlimlerinin söz konusu âyet-i kerîme hakkındaki görüşünün ne olduğunu bildirmek ve okuyucuya bunlardan içine sineni seçme özgürlüğünü sunmak için yaptığını ifade etmiştir.⁸¹

Abdülcelîl İsâ, şimdiye kadarki Mushaf ve tefsirlerden farklı olarak eserinin de adından anlaşılacağı üzere sadece Kur’ân’ın anlaşılması değil; Kur’ân’ın okunuşunun da kolaylaştırılmasını hedeflemiştir. Bilindiği üzere Kur’ân-ı Kerîm’in Resm-i Osmânî olarak bilinen kendine özgü bir yazım

⁷³ İsâ, *Teyisîru'l-Kur’ân*, 1/134.

⁷⁴ İsâ, *Teyisîru'l-Kur’ân*, 1/3.

⁷⁵ Ğâfir 40/72.

⁷⁶ İsâ, *Teyisîru'l-Kur’ân*, 1/3.

⁷⁷ İsâ, *Teyisîru'l-Kur’ân*, 1/3.

⁷⁸ İsâ, *Teyisîru'l-Kur’ân*, 1/3.

⁷⁹ İsâ, *Teyisîru'l-Kur’ân*, 1/3.

⁸⁰ İsâ, *Teyisîru'l-Kur’ân*, 1/3.

⁸¹ İsâ, *Teyisîru'l-Kur’ân*, 1/3.

tarzı vardır. Bu yazım tarzını İslâm ümmeti ilk dönemlerden itibaren titizlikle muhafaza etmeye çalışmıştır. Müellif tefsirine aldığı Mushafta okunuşun kolaylaştırılması için kendine özgü bir yöntem geliştirmiştir. Buna göre Mushaftaki günümüzde kullanılan imla tarzından farklı olarak yazılı olan her bir Kur’ân kelimesi için rakam konulduğunu, sayfa altındaki dipnotlarda da bu kelimelerin şimdiki imlâ ile yazılış şekli konularak okuyucunun Mushafı okurken hataya düşmemesi sağlanmaya çalışılmıştır.⁸² Bunu daha da somut bir şekilde göstermek amacıyla bazı kelimelerin Mushaftaki yazım şekli ile günümüzdeki yazım şeklini gösteren bir cetvel eklemiştir. Müellif bu şekilde kelimelerin hem Mushaftaki halinin korunduğunu hem de okuyucu için kolaylık sağlandığını ifade etmiştir.⁸³ Ancak bazı Kur’ân kelimelerinin tefsirde günümüz imlasıyla yazıldığı görüldüğü takdirde bunun sadece tefsir içindeki yazımına özgü olduğunu; Mushaf içinde böyle bir yazımın câiz olmadığını söylemiştir.⁸⁴ Mesela Mushafta الْعَالَمِينَ şeklinde elif harfi bulunmaksızın yazılan “el-‘âlemîn” kelimesini dipnotta الْعَالَمِينَ şeklinde yazmıştır. Aynı şekilde مَالِكِ kelimesini dipnotta مَالِكِ olarak, الصِّرَاطِ kelimesini de الصِّرَاطِ olarak yazmıştır.⁸⁵

Müellif eserin ikinci baskısı için hazırladığı mukaddimede birinci mukaddimenin giriş kısmını olduğu gibi aktardıktan sonra kısaca Kur’ân-ı Kerîm’in okunmasına dair İslâm tarihinde vuku bulan bazı ihtilaflar, Hz. Osman döneminde Mushaf’ın yeniden yazılması gibi konulara değinmiş, ayrıca Mısır Vakıflar Eski Bakanı Ahmed Abdullah Tu’aime (ö.1424/2003)⁸⁶ zamanında tertil üzere okunarak kayda alınan sesli Mushaf’ın da önemine vurguda bulunmuştur. Bu ikinci mukaddimede tefsir yöntemine dair ilave ayrıntı zikretmemiştir. Eserinde mukaddimelerden sonra Kur’ân-ı Kerîm’in ihtiva ettiği konulara dair mufassal bir fihrist eklenmiştir.

2.3. Tefsirin Kaynakları ve Yöntemi

Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsir edilmesinin diğer kaynaklarla tefsirine göre daha öncelikli olduğu ilim adamları arasında gayet meşhur bir tefsir usûlü kuralıdır.⁸⁷ Abdülcelîl İsâ’nın da tefsirinde bu prensibin çok sıkı bir takipçisi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim hemen hemen her âyetin tefsirinde -daha önce de geçtiği üzere- o âyet ile ilgili diğer âyetlere, sûre adı ve âyet numarası zikrederek atıfta bulunur. Bu da okuyucunun âyetler arasındaki konu bağına hâkim olmasına ve âyetin manasına daha bütüncül bakmasına vesile olmaktadır. Onun âyetlere yaptığı atıflarla oluşturduğu bu güçlü örgünün tefsirde ikinci kaynak sayılan hadîs-i şerîflerin ve genel olarak rivâyetlerin kullanılmasına nazaran çok daha baskın olduğu fark edilmektedir. Meselâ Fâtiha sûresindeki “kendilerine nimet verdiklerin” meâlindeki âyetin tefsirinde “kendilerine nimet verilenler” ile En’âm sûresinde geçen “... İşte onlar kendilerine nimet verilen nebîler, siddîkler, şehitler ve sâlihlerle beraberdirler” meâlindeki âyet-i kerîme⁸⁸ ile tefsir ederken, yine Fâtiha sûresindeki “kendilerine gazap olunanların ve sapıtanların yoluna değil”

⁸² İsâ, *Teyşîru'l-Kur’ân*, 1/3.

⁸³ İsâ, *Teyşîru'l-Kur’ân*, 1/3.

⁸⁴ İsâ, *Teyşîru'l-Kur’ân*, 1/3.

⁸⁵ İsâ, *Teyşîru'l-Kur’ân*, 1/2.

⁸⁶ Biyografisi hakkında bk. Wikipedia, “أحمد عبد الله طعيمة” (Erişim 30 Ocak 2025).

⁸⁷ Muhammed el-Emîn eş-Şinkîtî, *Advâ'u'l-beyân fi izâhi'l-Kur’âni bi'l-Kur’ân*, (Riyâd-Beyrut: Dâru ‘Atâ’âtî'l-İlm-Dâru İbn Hazm, 2019), 2/79.

⁸⁸ en-Nisâ 4/69.

meâlindeki âyeti⁸⁹ lügavî izahlarla yetinerek rivâyetlerde ve diğer bazı tefsirlerde yapılanın⁹⁰ aksine bunların Yahudiler ve Hristiyanlarla tefsir etmemesi bu duruma bir misal olarak zikredilebilir.

Eserde birçok kaynaktan da yararlanılmıştır. Bunlardan bazılarını şöyle sayabiliriz: İbn Cerîr et-Taberî,⁹¹ Zemahşerî,⁹² Fahrüddîn er-Râzî,⁹³ Âlûsî⁹⁴ (ö. 1270/1854) ve Reşîd Rıza'nın eseri⁹⁵ tefsir kaynakları arasında zikredilebilir. Hadiste özellikle Buhârî,⁹⁶ Müslim'in (ö. 261/875) sahîhleri,⁹⁷ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'i,⁹⁸ kullandığı kaynaklardandır. Bazı yerlerde de Buhârî hadisleri için kendi hazırladığı Safvetü Sahîhi'l-Buhârî'yi refere etmektedir.⁹⁹ İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) en-Nihâye'si,¹⁰⁰ Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) el-Kitâb'ı,¹⁰¹ Râğîb el-İsfehânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) el-Müfredât'ı,¹⁰² Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) el-Kâmûsü'l-Muhît'i¹⁰³ müellifin yararlandığı kaynaklar cümlesindendir. Eserde zayıf ve İsrâîliyyât kabîlinden rivâyetlere rastlandığını söylemek zordur. Birkaç yerde Tevrât'a atıfta bulunduğu olmuştur.¹⁰⁴ Abdülcelîl Îsâ klasik ve modern dönem müfessirlerinin birçoğundan istifade etmiştir. Birçok yerde Muhammed Abdüh'u referans olarak kabul ettiğini söylemek mümkündür.¹⁰⁵

Bilindiği üzere Kur'ân tefsirinde Arap diline vukûfiyet ve mürâcaat önem arz etmektedir. Birçok âlim, müfessirde bulunması gereken vasıflar, vâkıf olması gereken ilimler arasında Arap dilini de bilmenin ve ona müracaatın gerekliliğine işaret etmişlerdir.¹⁰⁶ Abdülcelîl Îsâ'nın da Kur'ân'ı Kur'ân âyetleriyle tefsirinde olduğu gibi lügavî yönden de tefsirinin çalışmasında baskın olduğunu görmek mümkündür. Nitekim onun bu yönünün, tefsirinde bariz olduğunu net bir şekilde görmek mümkündür. Kelimeler için mana tercihindeki etimolojik yaklaşımı, edatların ve harflerin ibareye kattığı mana ile ilgili açıkladığı hususlar gibi lügavî yaklaşımlarını hemen hemen tefsirinin her yerinde görmek mümkündür.¹⁰⁷

Abdülcelîl Îsâ'yı tefsirindeki eğilimi açısından bir yere konumlandırmak gerekirse onun Muhammed Abdüh'un başını çektiği aklânî/rasyonalist çizgiye yakın bir yerde konumlandığı ifade edilebilir. Nitekim tefsirinin birçok yerinde bu ekolün temsilcilerinden Muhammed Abdüh'dan ve onun

⁸⁹ el-Fâtîha 1/7.

⁹⁰ Örnek olarak bk. Ebu'l-Hasen Muhammed b. Habîb el-Mâverî el-Basrî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/60.

⁹¹ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/144, 244, 324; a.mlf., 3/647.

⁹² Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/487.

⁹³ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/195.

⁹⁴ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 3/537.

⁹⁵ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/487.

⁹⁶ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/430.

⁹⁷ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/495; a.mlf., 3/361.

⁹⁸ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/329; a.mlf., 3/361.

⁹⁹ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/192; a.mlf., 1/390.

¹⁰⁰ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/425.

¹⁰¹ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/475.

¹⁰² Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/306.

¹⁰³ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/169.

¹⁰⁴ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/154; a.mlf., 1/442.

¹⁰⁵ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/8,

¹⁰⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 1/123; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *İlmü't-Tefsir*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 53.

¹⁰⁷ Örnek olarak bk. Îsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/154.

sonraki temsilcisi Reşid Rıza'dan çokça nakilde bulunur. Aynı şekilde onların çizgisine paralellik gösteren yaklaşımlar sergiler. Mesela “Tûr dağını üzerinize kaldırdık”¹⁰⁸ mealindeki âyette geçen رفعا “kaldırdık” kelimesini, yine benzeri bir başka ayette geçen “çekip sökmek” anlamındaki نتقنا kelimesiyle¹⁰⁹ irtibatlandırarak aslında bu kelimenin sarsmak ve gürültü çıkarmak anlamında olduğunu, dolayısıyla Tûr dağının bir nevi bir sarsıntıyla sarsıldığını, onların da dağın kendi üzerlerine düşeceğini sandıklarını savunur.¹¹⁰ O bu görüşünü de Muhammed Abduh’a dayandırır. Yine onun bu ekolle paralellik arz eden bir diğer görüşü de yine Muhammed Abduh’un Fîl suresi hakkında çok bilinen ve tenkit edilen tutumuna benzer bir tutum göstermiş olmasıdır. Nitekim Abduh Fîl sûresinde geçen “tayr” kelimesinin gökte kanadıyla uçan her şeye şâmil olduğunu, sûrede geçen “hicâra” kelimesinin ise mikroplar olabileceğini ileri sürmüştür.¹¹¹ Abduh’un bu görüşü Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tarafından tenkit edilmiş,¹¹² bazı araştırmacılar tarafından usûlî açıdan ve delâlet perspektifinden kritiği yapılmıştır.¹¹³ Abdülcelîl İsâ da başta Abduh ve Ahmed Mustafa el-Merâğî (ö.1371-72/1952)¹¹⁴ ve Muhammed Ferîd Vecdî’nin (ö. 1373/1954)¹¹⁵ tefsirlerindeki yaklaşımlarına paralel olarak rasyonalist akımın diğer bazı müntesipleri gibi طير “kuş” kelimesinin uçan her şeye şâmil olduğunu; bunun sinek ve sivrisinek gibi canlıları da kapsadığını söylemiş¹¹⁶ ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bu ordunun helâk sebebi acaba bizzat bu taşlar mıydı? Yoksa onlara yapışan ve gözlerin göremeyeceği öldürücü yaratıklar mıydı? Allah Teâlâ’nın kudreti geniştir. Onun ordularını ancak o bilir. “Uçan”/“kuş” küçüldükçe alınacak ibret daha da büyük olur. Ta ki kendi kuvvetine aldanan kişi ibret alsın. Tıpkı o fil ve onun büyüklüğüne aldanan Habeşli gibi. Tâbiünden bazıları orduya isabet eden bu şeyin cüderî/çiçek hastalığı olduğunu söylemiştir.”¹¹⁷

Görüldüğü üzere Abdülcelîl İsâ meseleye yerleşik tefsir anlayışının aksine rasyonalist bir üslupla yaklaşmış ve zikri geçtiği üzere kuşlarla başka küçük canlıların kastedilebileceğini ileri sürmüştür.

2.4. Eserin Kelâmî Yönü

Abdülcelîl İsâ’nın, âyetleri teşbih ve tecsime götürecek şekilde yorumlamaktan kaçındığı söylenebilir. Müteşâbih veya Allah Teâlâ’nın sıfatları ile ilgili âyetler konusunda bu âyetlerin hakikî anlamlarına hamledilmesini uygun görmemiş; te’vîl yolunu benimsemiştir. Mesela Allah Teâlâ’nın arşa istivâ etmesiyle ilgili olarak Allah Teâlâ’nın mülkü yarattıktan sonra “arş”ına kendisine yaraşır bir istivâ

¹⁰⁸ el-Bakara 2/63.

¹⁰⁹ İsâ, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 1/20.

¹¹⁰ İsâ, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 1/20.

¹¹¹ Muhammed Abduh, *el-A’mâlu’l-kâmile*, nşr. Muhammed İmâra, (Beyrut: Dâru’s-Şürûk, 1414/1994), 5/505.

¹¹² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2023), 6/748; Elmalılı’nın Muhammed Abduh’a yönelttiği eleştirilerin detaylı değerlendirmesi için bk. Serkan Ünal, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Tenkitçi Yönü İbn Sînâ ve Muhammed Abduh Örneği*, (İstanbul: Kökler Yayınları, 2017), 83.

¹¹³ Serkan Ünal, *Bilim ve Dil Arasında Kur’ân Tefsiri Usûlî Tefsir Önerisi*, (İstanbul: İletî Kitap, 2023), 310.

¹¹⁴ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1365/1946), 30/243.

¹¹⁵ Muhammed Ferîd Vecdî, *el-Mushafu’l-Müfesser*, (b.y.: Matba’atü’l-‘ulûm, 1368/1948), 811.

¹¹⁶ İsâ, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 3/776.

¹¹⁷ İsâ, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 3/777.

ile istivâ ettiğini, kendi hikmetine göre işini çekip çevirdiğini ifade eder. Arapların arş üzerine istivâyı, temellük/mülk edinmekten kinâye olarak kullandıklarını söylemektedir. Aklın, Allah Teâlâ'nın zatını ve sıfatlarını bilmekte aciz olduğunu; ancak kesin olarak bilinen şeyin onun benzeri gibi hiçbir şeyin olmadığıdır. Mesela onun kudretinin, ilminin, görmesinin ve işitmesinin bizlerdeki gibi olmadığını, aynı şekilde arşının ve istivâsının da böyle olmadığını ifade etmiş, bizim buradan anladığımız ve mükellef tutulduğumuz şeyin mülk üzerindeki söz ve tasarrufun ancak Allah'a ait olduğuna iman etmek olduğunu söylemiştir. Selefin de bunun "hakikatini" araştıran kişinin sakınılması gereken bir bid'atçı olduğunu söylediklerini ifade etmiştir.¹¹⁸

Onun bu tutumuna bir başka örnek ise Bakara sûresinde geçen "Onlar buluttan karanlıklar içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini mi bekliyorlar, oysa ki iş bitirilmiştir ve işler Allah'a döndürülür."¹¹⁹ mealindeki âyeti açıklarken de "هل ينظرون" "bekliyorlar mı" yani bunların bir şerden başka bir şey beklememeleri gerekir; o da Allah Teâlâ'nın azabının ansızın bulut karanlıkları içerisinde gizli bir şekilde gelmesidir ki onların hayıflanmaları şiddetli olsun, yine onların azaplarıyla mükellef melekler de onlara gelsin ve işte o zaman onların helak edilmelerinin gerçekleşmiş olacağı yönünde bir izahta bulunmuştur.¹²⁰ O bu izahını kuşkusuz Arapça'daki hazif üslubu ışığında yapmıştır. O da gelmesi beklenen ile Allah Teâlâ değil; onun azâbının kastedilmiş olmasıdır. Bu âyetin tefsirinde birçok âlim aynı tavrı sergilemiş, burada hazif bulunduğuna işaret etmişlerdir.¹²¹

Abdülcelîl İsâ'nın eserine bakıldığında genel olarak Ehl-i Sünnet'e uygun bir yaklaşımı olduğu görülür. Ona göre, Allah Teâlâ hikmeti gereği seçtiği nizamın düzeninde mahlûkatın (insanların) dilediklerini tercih eden hür kimseler olmasını istemiştir. Şayet onları tek bir din/iman üzere olmaya zorlasaydı o takdirde hepsi bir ümmet olurdu. Ancak bu takdirde âsi olan veya itaat eden söz konusu olmazdı. Aynı şekilde cennet ve cehennem de olmazdı. Onları hür yarattı. Böylelikle imanı tercih edeni rahmetine, cennetine nail kılar. Küfrü ve isyanı seçerek nefesine zulmeden ise cehenneme sokar.¹²²

Müellif "cebr" ve "ihtiyâr" bağlamında Allah Teâlâ'nın saptırmasının, sapkınlığını murâd ettiği kulunu kendi haline bırakıp onun dilediğini seçmesi suretiyle gerçekleştiğini ifade eder.¹²³ Sünnetullah'ın bu dünya düzeninde hiç kimseyi bir şeyi yapmaya icbâr etmemeyi gerektirdiğini söyler. Ona göre Allah Teâlâ'nın saptırması ya da sapkınlıkta bırakmasının keyfiyeti, kulun fiilleri ve hareketlerinin kanın bedende dolaşması, sindirim sisteminde midenin işlevi gibi kula rağmen onun bunlara bir dahli olmaksızın, bunlardan kurtulmaya da gücü yetmeyecek şekildeki gibi kula sapkınlığı zorla yaratmamaktadır. Yani Allah Teâlâ kulda dalâleti zorla yaratmaz. Dilediğini ise tabiatının selameti

¹¹⁸ İsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/435.

¹¹⁹ el-Bakara 2/210.

¹²⁰ İsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/82.

¹²¹ Örnek olarak bk. Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûnî'l-ekâvîl fî vüücûhi't-te'vîl*, Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Mu'avvad, (Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998), 1/419; Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-te'vîl ve esrâru't-te'vîl*, (Dimeşk-Beyrut: Dâru'r-Raşîd, 1421/2000), 1/182. Ebussu'ûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'ânî'l-kerîm*, (Kahire: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 1/212.

¹²² İsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 3/268.

¹²³ İsâ, *Teyâsîru'l-Kur'ân*, 1/352.

ve kalpleri öldürücü hastalıklardan temizlenmesi için; aklı, işitmesi ve görmesinden faydalanmaya muvaffak kılması suretiyle doğru yol üzere kılar.¹²⁴

O, Allah'ın sapkınlığa da ancak tabiatı fasit olan kişiyi düşürdüğünü söylemektedir. Ona göre Allah Teâlâ, sebeplerinin ve müsebbibâtının açık olmasından dolayı dilediğini saptırır; dilediğini de hidayete erdirir demek doğrudur. Şöyle ki, Allah Teâlâ bu nizamı değiştirmeye kâdirdir. Fakat bu takdirde bütün âlem mecbûr/cebr altında olurdu. Ancak o böyle yapmadı; mükelleflere seçme fırsatı tanıdı ve onlara sebepleri kolaylaştırdı. Böylelikle amellerinden dolayı onları hem hidayete erdirdiğini hem de saptırdığını ifade etmek doğrudur. “Muhakkak ki Allah haddi aşan yalancıya hidayet etmez.”¹²⁵ ya da “Bizim için yolumuzda cihad edenleri/gayret gösterenleri yollarımıza erdireceğiz”¹²⁶ âyetlerinde olduğu gibi.¹²⁷

Malum olduğu üzere kelâm âlimleri arasında ele alınan bir başka konu ise “ru’yetullah” meselesidir. Mûtezilî âlimler ru’yetullâhı nefyederken Ehl-i Sünnet ise bunu ikrar etmektedirler.¹²⁸ Abdülcelîl İsâ da Ehl-i Sünnet’e muvafık olarak “İyilik yapanlar için en güzel (mükafat) ve ziyâde vardır.”¹²⁹ meâlindeki ayette geçen “ziyâde” kelimesini “Allah Teâlâ’nın kerîm vechine nazar etmek suretiyle gerçekleşen rûhî bir nimettir” şeklinde tefsir etmiştir. Ru’yetullahı, bu ifadelerle kabul ve ispat ettiği anlaşılırken¹³⁰ Kıyâme suresindeki “O günde parlak yüzler vardır. Rablerine nâzırdır”¹³¹ meâlindeki âyetlerin tefsirinde ise “O günde mü’minlerin yüzlerinin Rablerine nâzır bir şekilde parlak ve sevinçli olacağını ifade etmiş, “Rablerine nâzırdır” kısmını tefsir etmeksizin olduğu gibi zikretmiştir.¹³²

İsmet kavramı bağlamında peygamberlerden günah sadır olup olmayacağıyla ilgili olarak Abdülcelîl İsâ’nın tutumunun onlardan hiç günah sadır olmayacağını savunan âlimlerden farklı düşündüğünü söylemek mümkündür. Nitekim o “Biz Âdem’e emretmiştik o da bunu unuttu. Onda bir azîmet görmedik.”¹³³ meâlindeki âyetten geçen “unuttu” kelimesini emri yerine getirmeyi terk etti şeklinde yorumlamıştır. Bu kelimeyi bilinen manasıyla “unutmak” şeklinde tefsir etmenin sahih olmadığını söylemiştir.¹³⁴ Kendisinden bunu aynı sûrede birkaç âyet sonra gelen “Âdem Rabbine âsi oldu ve doğrudan uzaklaştı”¹³⁵ meâlindeki âyetin desteklediğini ve “Günah konusunda bundan daha fazlası söylenebilir mi? Allah’ın kelâmını zâhir manasından çevirerek Âdem’in masiyetten beri olduğunu söylemeye çalışan bazı alimlerin sözü ne de latif/yumuşaktır!” diyerek itirazını desteklemiştir. Müellif “Birisı kalkıp bu görüşte olan kişiyi doğrulayıp da Allah Teâlâ’yı mı yalanlayacak?”¹³⁶ Zira Allah Teâlâ

¹²⁴ İsâ, *Teyâsîru’l-Kur’ân*, 1/352.

¹²⁵ Gâfir 40/21.

¹²⁶ el-Ankebût 29/69.

¹²⁷ İsâ, *Teyâsîru’l-Kur’ân*, 1/353.

¹²⁸ Ehl-i Sünnet’in ve Mu’tazile’nin konu hakkındaki görüşleri için bk. Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbirtî, *Şerhu’l-‘Akîdeti’t-Tahâviyye*, nşr. Abdusselâm b. Abdilhâdî Şennâr, (b.y.: Dârul-Beyrûtî, 1430/2009), 62.

¹²⁹ Yûnus 10/26.

¹³⁰ İsâ, *Teyâsîru’l-Kur’ân*, 2/12.

¹³¹ el-Kıyâme 75/22.

¹³² İsâ, *Teyâsîru’l-Kur’ân*, 3/663.

¹³³ Tâhâ 20/113, 115.

¹³⁴ İsâ, *Teyâsîru’l-Kur’ân*, 2/332.

¹³⁵ Tâhâ 20/121.

¹³⁶ İsâ, *Teyâsîru’l-Kur’ân*, 2/332.

“Âdem Rabbinde âsi oldu” buyurdu. Bununla da yetinmedi “doğrudan uzaklaştı” buyurdu. Aynı şekilde “Onda bir azimet bulmadık” dedi. Yine Âdem (a.s) da nefesine zulmettiğini itiraf etti. Bütün bunlar da yetmiyorsa ille de Allah Teâlâ’nın açıkça yemin mi etmesi gerekir?” şeklinde sert bir üslupla karşıtlarına itiraz etmektedir. Abdülcelîl İsâ başlangıca değil sona itibar edileceğini ve neticede Âdem’in (a.s) hemen tevbe ettiğini ve Allah Teâlâ’nın da onu seçtiğini söylemiştir.¹³⁷

Hiz. Peygamber (s.a.v) ile ilgili olarak ise “O hevasından konuşmaz. Onun konuştuğu ancak kendisine vahyedilen vahiydir.”¹³⁸ meâlindeki âyete dair Hiz. Peygamber’in (s.a.v) bütün konuştuklarının vahiy olduğu şeklindeki genellemeci bir yaklaşım değil; Kur’ân’dan getirdiği şeyleri söylerken hevâ ve arzusundan konuşmadığını, Kur’ân’dan söylediği her şeyin Allah’ın vahyi olduğunu ifade ederek meseleyi yalnızca Kur’ân’a hasreder.¹³⁹

2.5. Eserin Fıkîhî Yönü

Abdülcelîl İsâ’nın tefsiri nispeten muhtasar bir tefsir olmasına rağmen yer yer ahkâm âyetleriyle ilgili bazı detaylar zikretmiş, bazen de şahsî tercihlerde bulunmuştur.¹⁴⁰ Kimi zaman da ilgili hükümlerin fıkîh kitaplarında bulunduğu işaret ederek okuyucuyu oralara yönlendirmiştir.¹⁴¹ Ahkâm âyetlerini açıklarken genellikle icmalî izahlara yer verir, fıkîhî kaynak ve referansları pek zikretmez. Mezhebî ihtilaflara girmez. Onun bu yaklaşımını ibadetler ve diğer hükümlerle ilgili âyetlerin tefsirinde de görmek mümkündür. Nitekim fıkîh ihtilafları zikretmeyeceğini kendisi ifade etmiştir. Abdülcelîl İsâ’nın fıkîhî bazı meselelerde tercih yaptığını da söylemek mümkündür. Buna örnek olarak “Boşanan kadınlar kendi başlarına üç âdet (kurû’) süresince beklesinler” meâlindeki âyette geçen¹⁴² “kurû’” kelimesi hakkındaki tavrı zikredilebilir. Bu kelimenin hem iki hayız arasındaki temizlik müddetine hem de hayız manasında kullanıldığını, “kar” kelimesi ile muradın burada temizlik olmasının tercih edileceğini ifade etmiş, “üç” (selâse) kelimesinin müennes olarak gelmiş olmasının da bunu teyit edici bir husus olduğunu zikreder. Çünkü “selâse” kelimesi أربعة أشهر “Dört ay” ifadesinde olduğu gibi müzekker ile beraber geldiğinde müennes yapılır. Müennes ile beraber geldiğinde ise سبع ليالٍ وثمانية أيام “yedi gece sekiz gündüz” ifadesindeki gibi müzekker yapılır. Şayet âyet-i kerîmede bu kelimeyle hayız kastediliyorsa o takdirde ثلاث قروء “selase kurû’” denirdi diyerek tercihinin lügavî yönden gerekçelendirilmektedir.¹⁴³ İsâ, eserinin birçok yerinde muhtasar bir şekilde de olsa ahkâm âyetlerine bazı izahlar getirmiştir.

Sonuç

Geçtiğimiz yüzyılda Mısır’da yaşamış ilim adamlarından biri olan Abdülcelîl İsâ yaşadığı dönemde önemli siyasal ve sosyal değişikliklere tanıklık etmiş, ilmî, ictimâî, siyâsî ve idârî birçok rol üstlenmiştir. Bundan dolayı, o dönem Mısır’da belirgin bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok eser kaleme alarak İslâm ilim literatürüne katkıda bulunmuş, idârî görevleri vesilesiyle de akademik

¹³⁷ İsâ, *Teyşîru’l-Kur’ân*, 2/333.

¹³⁸ en-Necm 53/3.

¹³⁹ İsâ, *Teyşîru’l-Kur’ân*, 3/432.

¹⁴⁰ Örnek olarak bk. İsâ, *Teyşîru’l-Kur’ân*, 1/92.

¹⁴¹ İsâ, *Teyşîru’l-Kur’ân*, 1/246.

¹⁴² el-Bakara 2/228.

¹⁴³ İsâ, *Teyşîru’l-Kur’ân*, 1/92.

müesseselerin işleyişine hizmet etmiştir. Görüşleri genel olarak Ehl-i Sünnet ekolüyle paralellik arz etse de başta peygamberlerin ismet sıfatı ile ilgili yaklaşımı olmak üzere bazı yönlerden bu çizginin en azından cumhûr olarak nitelendirilecek kesiminin çizgisiyle aynı olduğunu söylemek oldukça tekellüflü bir iddia olacaktır. Bir yönüyle özellikle ahlâk ve sülûk açısından gelenekselliğe sıkı sıkıya bağlı iken, diğer bir yönüyle de modernist ve rasyonalist bazı görüşleri benimseyen bir şahsiyet olduğunu söylemek mümkündür. Kur'ân'ın okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmayı hedeflediği tefsîri onun birçok fikrini yansıtan bir kaynak niteliğindedir. Eser, Kur'ân'ın asıl yazı formu olan Resm-i Osmanî'yi muhafaza ederken, okunması günümüz insanı için zor olabilecek bazı Kur'ân lafızlarını günümüz imlâsı ile yazılışlarına yer vererek okuma kolaylığı sağlamayı amaçlamıştır. Tefsir yöntemi açısından ehl-i sünnet çizgisini benimsemekle beraber, aklî/rasyonalist yorumlara da sıkça yer ayrılmaktadır. Tefsirde metin üslubu yönünden detaycı ve derinlemesine tahlillerden daha çok ana hatlarıyla değerlendirmeler yapılması tercih edilmiş, süslü ifadelerden ve terminolojik yoğunluktan uzak durularak açık ve anlaşılır bir üslup kullanılmıştır. Fıkî konular ise yine genel olarak ele alınmış, mezhepsel tartışmalara değinilmemiştir. Abdülcelîl Îsâ ve eserleri Mısır'da bilinmesine karşın ülkemizde bu şöhreti hâiz olduğunu ifade etmek zordur. Zira o ve eserleri hakkında Türkçe olarak bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu çalışma da bu alandaki boşluğa bir katkı sunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *el-A ‘mâlu’l-kâmile*. nşr. Muhammed İmâra. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’ş-Şürûk, 1414/1994.
- Abdumuttalib, Âsım Mahrûs. *Devru’t-talebe fi sevrati* 1919. Kahire: el-Hey’etü’l-Misriyyetü’l-‘Amme li’l-Kitâb, 1990.
- Bâbirtî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Şerhu’l- ‘akideti’t-Tahâviyye*, nşr. Abdusselâm b. Abdilhâdî Şennâr. b.y.: Dâru’l-Beyrûtî, 1430/2009.
- Beydâvî, Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Envâru’t-te’vîl ve esrâru’t-te’vîl*. 3 Cilt. Dimeşk-Beyrut: Dâru’r-Raşîd, 1421/2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü’l-Müfessirîn*. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Ezherî, Üsâme. *Cemheratü a’lâmi’l-Ezheri’s-şerîf fi’l-karni’r-râbi’a ‘aşer ve’l-hâmise ‘aşer el-hicriyyeyn*. 10 Cilt. İskenderiye: Mektebetü’l-İskenderiyye, 1440/20197/66.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Cevâhiru’l-Kur’ân ve dürruh*. Kahire: Dâru’l-Harem li’t-Turâs, 2004.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâu ‘ulûmi’d-dîn*. 10 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2011.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Âlimiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alimiyye>
- İmâdî, Ebussu’ûd Muhammed b. Muhammed. *İrşâdu’l- ‘akli’s-selîm ilâ mezâye’l-Kur’âni’l-kerîm*. 9 Cilt. Kahire: Dâru İhyâ’it-Turâsi’l-‘Arabî, ts.
- İsâ, Abdülcelîl. *İctihâdû’r-Resûl*. Kahire: Mektebetü’s-Şurûki’l-Düveliyye, 2. Basım, 1423/2003.
- İsâ, Abdülcelîl. *Mâ lâ yecûzu fihi’l-hilâfu beyne’l-muslimîn*. b.y.: Ahbâru’l-Yevm, ts.
- İsâ, Abdülcelîl. *Safvetü Sahîhi’l-Buhârî*. 3 Cilt. Kahire: Cemâ’atü’l-Ezheri’s-Şerîf li’n-Neşri ve’t-Te’lîf, 1372/1953.
- İsâ, Abdülcelîl. *Teyşîru’l-Kur’âni’l-kerîm li’l-kirâ’e ve’l-fehmi’l-müstakîm*. 3 Cilt. Kahire: el-Hey’etü’l-Misriyyetü’l-‘Âmmetü li’l-Kitâb, 2008.
- Karadâvî, Yusuf. “امتحان شهادة عالمية” Erişim 30 Ocak 2025. <https://web.archive.org/web/20210502213505/https://www.al-qaradawi.net/node/4551>
- Ma’lemetü’l-Menâhici’l-Ezheriyye, 8 Cilt. Malezya-Kahire: Sakîfetü’s-Safâ el-‘İlmiyye-Meşyehatü’l-Ezheri’s-Şerîf, 2023.
- Mâverdî, Ebu’l-Hasen Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve’l-‘uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, ts.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru’l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1365/1946.
- Şinkîtî, Muhammed el-Emîn. *Advâ’u’l-beyân fi izâhi’l-Kur’âni bi’l-Kur’ân*. 7 Cilt. Riyâd-Beyrut: Dâru ‘Atâ’ati’l-‘İlm-Dâru İbn Hazm, 2019.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Ezher”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ocak 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezher>
- Ünal, Serkan. *Bilim ve Dil Arasında Kur’ân Tefsiri Usûlî Tefsir Önerisi*. İstanbul: İletî Kitap, 2023.
- Ünal, Serkan. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Tenkitçi Yönü İbn Sînâ ve Muhammed Abduh Örneği*. İstanbul: Kökler Yayınları, 2017.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-Mushafu’l-müfesser*. b.y.: Matba’atü’l-‘ulûm, 1368/1948.
- Wikipedia, “1919 Mısır Devrimi” Erişim 30 Ocak 2025. https://tr.wikipedia.org/wiki/1919_Mısır_Devrimi
- Wikipedia, “أحمد عبد الله طعيمة” Erişim 30 Ocak 2025. https://ar.wikipedia.org/wiki/أحمد_عبد_الله_طعيمة
- Wikipedia, “شهادة عالمية”, Erişim 30 Ocak 2025. https://ar.wikipedia.org/wiki/شهادة_عالمية

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2023.
- Yemânî vd., *el-Mushafu'l-müeyesser li 'Abdülcelîl Îsâ taba'âtuhu, masâdiruhu, melâmihuhu, tasnîfuh*. b.y.: Mersadu't-Tefsîr li'd-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye, ts.
- Yemânî, Halîl Mahmûd vd. *Teyşîru'l-Kur'âni'l-kerîm li'l-kırâ'e ve'l-fehmi'l-müstakîm li Abdülcelîl Îsâ taba'âtuh-masâdiruh-melâmihuh-tasnîfuh-ed-dirâsât havleh*. b.y.: Mersadu't-Tefsîr li'd-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye, 1445/2024.
- Yûsuf, Muhammed Hayr Ramazân. *Tetimetü'l-a'lâm li'z-Ziriklî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2002.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *İlmü't-tefsîr*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Zekî, Abdurrahman. *el-Ezher ve mâ havlehû mine'l-âsâr*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li't-Te'lîfi ve'n-Neşr, 1970.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an ğavâmidü't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Mu'avvad. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998.